

Mirsaid Yunusov Xudayarovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika kafedrası o‘qituvchisi
yunusovm26@gmail.com

MAKTAB TA'LIMIDA ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING OG'ZAKI NUTQINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni maktab ta‘limida o‘qitish, ularning og‘zaki nutqi ustida ishlash, eshitish idrokini rivojlantirish, talaffuzga o‘rgatishda eshitish-vizual, mexanik va fonetik ritm usullaridan foydalanish haqida batafsil yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Og'zaki nutq, eshitish idroki, nutqni eshitish, rivojlanish, maxsus ta'lim, intensiv rivojlanish, eshitish idrokini rivojlantirish, shakllantirish, eshitish funksiyasining buzilishi, nutq materiali.

Abstract: This article describes in detail the use of auditory-visual, mechanical and phonetic rhythm methods in school education of hearing-impaired children, working on their oral speech, developing auditory perception, and teaching pronunciation.

Key words: Oral speech, auditory perception, speech hearing, development, special education, intensive development, development of auditory perception, formation, hearing impairment, speech material.

Eshitish analizatorining normal ishlashi bolaning barcha aqliy funksiyalarini rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega, chunki eshitish kanali tashqi dunyo haqida ma'lumot olishning asosiy manbalaridan biridir. Og'zaki nutqning universal aloqa vositasi va atrofimizdagi dunyoni bilish rolini ortiqcha baholash qiyin. Ma'lumki, insoniyat jamiyati hayotida til muloqot vositasi sifatida yetakchi o‘rin tutadi.

Muloqot odamlarning faoliyati jarayonida o'zaro munosabatlarning eng muhim jihatlaridan biridir. Bu, birinchi navbatda, ijtimoiy xususiyatga ega. To'liq muloqotni amalga oshirish uchun suhbatdoshlarning ma'lumot almashish qobiliyati zarur. Muloqotda asosiy rol og'zaki nutqqa beriladi. Bolaning tafakkurini rivojlantirish va uning shaxsini shakllantirish jarayonida og'zaki nutqning o'rnini ayniqsa katta. L.S.Vigotskiy so'zlarni o'zlashtirishda nutqni aqliy hodisa deb atagan.

Og'zaki nutq boshidanoq muloqot vositasi sifatida shakllanadi, chunki bolalar boshqalar bilan og'zaki muloqot qilishni o'rganadilar. Muloqotni o'zlashtirish jarayonida ular tilning lug'at va grammatikasini o'zlashtiradilar. Eshitishning yetishmasligi og'zaki nutqni idrok etishga o'rgatish va talaffuz qobiliyatlarini rivojlantirish yo'nalishi bo'yicha maxsus ishlarni rag'batlantiradi. Ikkala sohaning har biri o'z vazifalariga ega bo'lib, natijalarga erishish uchun uslubiy texnikani o'z ichiga oladi.

O'qitish mazmunining murakkabligi va bolalar rivojlanishida og'zaki nutqning katta ahamiyatini bilish ishning ushbu qismiga katta vaqt ajratilishini tushuntiradi.

Og'zaki nutq ustida ishlash eshitish idrokini rivojlantirish va talaffuzga o'rgatish bo'yicha individual darslarda davom etadi (haftasiga 18 soat). Eshitish idrokini rivojlantirish uchun maxsus

mashqlarni tashkil etish, shuningdek, eshitish funksiyasidan foydalanish bo'yicha mashg'ulotlar maktablarda eshitish qobiliyatini rivojlantirish deb ataladigan mavzuni tashkil qiladi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim muassasalarida o'quvchilarning eshitish idrokini jadal rivojlantirishning zamonaviy tizimi quyidagi qoidalarga asoslanadi:

- buzilgan eshitish funksiyasi, boshqa funksiyalar kabi, muayyan sharoitlarda doimiy maqsadli ta'sir ostida rivojlanadi;
- kar bolaning rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini bilish, uning markaziy nerv tizimining plastikasini o'quv jarayonida qo'llash;
- maxsus ta'lim sharoitida buzilgan eshitish funksiyasini rivojlantirish uchun muhim shart bo'lib xizmat qiladi;
- barcha aqliy funksiyalarning tizimli rivojlanishini, ularning yaqin aloqasini hisobga olgan holda, kar maktab o'quvchilarida nutqni eshitishni rivojlantirish ularni o'qitish va tarbiyalashning umumiy jarayoni sharoitida amalga oshiriladi;
- shu bilan birga, og'zaki nutqning barcha shakllarining rivojlanishi, birinchi navbatda, og'zaki nutqni idrok etish va takrorlash qobiliyati sodir bo'ladi;
- karlarning ko'pchiligida foydalanilmagan eshitish zaxirasi mavjud bo'lib, u tizimli eshitish mashg'ulotlari paytida (elektrakustik asbob-uskunalar yordamida) faollashadi va nutq eshitishini rivojlantirish uchun asosdir;
- karlarda nutqni eshitish so'z boyligini o'zlashtirish, tilning grammatik tuzilishi, og'zaki nutqning talaffuz tomonini shakllantirish va tuzatish, barcha kognitiv faoliyatni takomillashtirish bilan uzviy aloqada rivojlanadi;
- kar bolada nutq eshitishining rivojlanish darajasi har doim ham eshitish qobiliyatining birinchi bosqichida hal qiluvchi bo'lgan uning tonal eshitish holatiga mos kelmaydi;
- kar bolalarning nutqni quloq orqali idrok etish qobiliyati, bu maxsus ta'lim jarayonida rivojlanadi, og'zaki nutqni shakllantirish, rivojlantirish va tuzatish uchun multisensor asos yaratadi.

Asosiy davr eshitish idrokining jadal rivojlanishi, kar maktab o'quvchilarida nutqni tinglash ko'nikmalarini shakllantirish va ularning og'zaki nutqini shakllantirishda eshitish idrokini rivojlantirishdan faol foydalanish bilan tavsiflanadi. Ushbu davrda tovushni kuchaytiruvchi asbob-uskunalar yordamida uzoq muddatli eshitish mashg'ulotlari tufayli eshitish qobiliyatining buzilishini ma'lum darajada qoplash mumkin.

Natijada, kar o'quvchi ma'lum bir eshitish lug'atini to'playdi, u nutq amaliyotida faol foydalanadi. Shu bilan birga, eshitish idrokini rivojlantirishga faol tayangan holda, eshitish va nutq harakatining uzviy bog'liqligi asosida karlarda eshitish-nutq tizimini shakllantirishga yordam beradigan so'zlarning aniq differensiallashgan tasvirlarini shakllantirish muhimdir.

Eshitish xonasida frontal mashg'ulotlar paytida bolalar nutqiy bo'lmagan va musiqiy tovushlarni (qushlar va hayvonlarning ovozi, tabiat tovushlari, musiqa asboblari va o'yinchoqlar tovushlari va boshqalar) idrok etishni o'rganadilar, nutq va nutqni farqlashni o'rganadilar.

Eshitish xonasida defektolog o'quvchilar bilan frontal (birinchi va ikkinchi o'quv yilida) va individual mashg'ulotlar, shuningdek, buzilgan eshitish funksiyasini rivojlantirish va o'quvchilarda og'zaki nutqni shakllantirish bo'yicha o'qituvchilar bilan korreksion ish olib boriladi.

Maktab o'quvchilarining og'zaki nutqi rivojlanayotgan eshitish analizatori va nutq kinesteziyasining birgalikdagi faoliyatida shakllanadi va nafaqat nutq birliklarining talaffuzi, balki ularning eshitish, ko'rish qobiliyati bilan ham belgilanadi. Yaratilgan shart-sharoitlar ma'lum darajada kar va zaif eshituvchilarning og'zaki nutqini shakllantirishni normal eshitish qobiliyatiga ega bo'lgan bolalar nutqini o'zlashtirish jarayoniga yaqinlashtirish imkonini beradi.

Kar va zaif eshituvchi maktablarda eshitish idrokining jadal rivojlanishi sharoitida bolalarning talaffuzni o'zlashtirishi ikki yo'nalishda amalga oshiriladi rasmiy va maxsus ta'lim jarayonida:

Birinchi yo'nalish - barcha darslarda va mashg'ulotlarda maxsus tanlangan nutq materialisiz tovushni kuchaytiruvchi uskunalardan doimiy foydalanish bilan o'qituvchi va tarbiyachining nutqiga maqsadli taqlid qilish asosida talaffuz ko'nikmalarini shakllantiriladi. Bu o'quvchilarda o'qituvchi nutqining namunasini eshitish, vizual va eshitish qobiliyatini shakllantirishni, idrok etilgan narsalarni takrorlash, o'z talaffuzini ushbu nutq namunasi bilan bog'lash qobiliyatini shakllantirishni nazarda tutadi. Eshitishning dastlabki holatiga va bolaning individual xususiyatlariga qarab, bolalar so'zlarning ritmik-bo'g'in tuzilishini o'rganishlari, so'z urg'usini idrok etishlari, bir qator tovushlarning, birinchi navbatda, unlilar va ba'zi undoshlarning talaffuzini o'rganishlari mumkin.

O'quv jarayonida qoldiq eshitishni jadal rivojlantirish va qo'llash bilan maktab o'quvchilari o'qituvchining nutq namunasini o'quvchiga ko'rsatma bilan diqqat bilan tinglashni o'rganadilar: "To'g'ri tinglang va takrorlang!". Bunday sharoitda o'qituvchi nutqining tabiati katta ahamiyatga ega bo'ladi, chunki u taqlid qilinadigan modeldir. Nutq tabiiy va hissiy jihatdan ifodali bo'lishi kerak. Barcha nutq materiallari so'zlashuv hajmida, orfoepiya qoidalariga rioya qilgan holda, iboralarni semantik sintagmalarga to'g'ri taqsimlangan holda talaffuz qilinishi kerak. Bo'g'inli, teng urg'uli yoki oxirgi bo'g'inga o'tkazilgan urg'u bilan o'qituvchining nutqi kar va eshitish qobiliyatiga ega bo'lmaganlarning talaffuziga yomon ta'sir qiladi.

Ikkinchi yo'nalish - maxsus talaffuz mashg'ulotlari. U individual va musiqiy-ritmik sinflarda, eshitish xonasida, shuningdek, fonetik mashqlar paytida amalga oshiriladi [3]. Maxsus treninglar, agar kerak bo'lsa, logopedik zondlari, maxsus texnik vositalar va boshqalardan foydalangan holda talaffuz ustida ishlashda tovushlarni ishlab chiqarishning ma'lum uslubiy usullaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Kar va zaif eshitadigan bolalarda talaffuz ko'nikmalarini shakllantirish ularda nutq apparatining kerakli ishlashini u yoki bu tarzda uyg'otish zarurati bilan bog'liq.

Talaffuzga o'rgatish jarayonida nafas olish va tovushlarni bosqichma-bosqich nutqqa qo'yishning quyidagi usullari qo'llaniladi:

1. Eshitish, vizual, eshitish-vizual asosda, shuningdek, taktil-tebranish sezgilariga tayangan holda amalga oshirilishi mumkin bo'lgan o'qituvchi nutqiga taqlid qilish.

2. Mexanik usullar, unda karlarning o'qituvchisi ma'lum nutq organlariga ta'sir qiladi, bolaning barmog'i, shpatel yoki logopedik zondlar yordamida ularni passiv ravishda yoki ma'lum bir holatga o'tkazadi. Bunday yordam bilan bir qator artikulyatsion mashqlardan so'ng, o'quvchining miya yarim korteksida nutq organlarining yangi holati va harakatiga mos keladigan kinestetik qo'zg'atuvchilarning izlari o'rnatiladi, bu esa kelajakda unga kinestetik kerakli tovushni mustaqil ravishda takrorlash imkonini beradi.

3. Uchinchi usul - aralash - birinchi va ikkinchi usullarning kombinatsiyasi. Hozirgi vaqtda talaffuzni o'rgatish jarayonida SUVAG klinikasida (Zagreb, Xorvatiya) ishlab chiqilgan fonetik ritmlar keng qo'llaniladi.

Fonetik ritm - nutqning o'zaro ta'siriga, eshitish idrokini va tana harakatlarini rivojlantirishga asoslangan talaffuz ustida ishlashning uslubiy usuli. Mashqlar davomida tananing, qo'llarning, oyoqlarning, boshning turli harakatlari muayyan nutq materialining (so'zlar, iboralar, bo'g'inlar va individual tovushlar) talaffuzi bilan birlashtiriladi, bu bolalar nutqida talaffuz qobiliyatlarini uyg'otishga va mustahkamlashga yordam beradi. Fonetik ritmlardan foydalangan holda mashqlar nutqning nafas olishini va nutqning birligini rivojlantirishga yordam beradi, normal tembrni saqlab, ovozning kuchi va balandligini o'zgartirish qobiliyatini rivojlantirish, nutq materialini ma'lum bir tezlikda birgalikda talaffuz qilish, tovushni to'g'ri takrorlash kabilar bajariladi.

Shunday qilib, eshitish idrokining rivojlanishi va nutqning talaffuz tomoni birgalikda rivojlantiriladi. Bu og'zaki nutqni rivojlantirish bo'yicha ishlar har tomonlama tekshirishda aniqlangan og'zaki nutqni eshitish-vizual va eshitish idrokini rivojlantirish zaxiralari asosida, nutqning rivojlanish darajasini hisobga olgan holda, differentsial tarzda qurilganligida namoyon bo'ladi.

Analitik-sintetik, konsentrik, polisensorlik usuli asosida talaffuzni o'rgatish, shuningdek, eshitish idrokini rivojlantirish, karlarda eshitish-vizual-kinestetik aloqalarning yagona tizimida og'zaki nutqni rivojlantirish va korreksiyalash uchun mutlaqo yangi polisensor asos yaratadi; eshitish patologiyasi analizatori bo'lgan bolalarda og'zaki nutqning shakllanishini normal eshitish qobiliyatiga ega bo'lgan bolalar nutqini o'zlashtirish jarayoniga yaqinlashtirishga imkon beradi.

Adabiyotlar:

1. Vlasova T.M., Pfafendrot A.N. Fonetik ritm. – M.: Ta'lim, 1998 yil.
2. Vigotskiy L.S. Defektologiya asoslari. - Sankt-Peterburg: Lan, 2003 yil.
3. Kuzmicheva E.P. Kar o'quvchilarning eshitish idrokini rivojlantirish usullari. – M., Ta'lim, 1991 y.
4. Kuzmicheva E.P., Yakhnina E.Z., Shevtsova O.V. Kar maktab o'quvchilarida og'zaki nutqni rivojlantirish. M.: Akademiya, 2001 yil.
5. Surdopedagogikasi / Ed. E.G. Rechitskaya. - M.: VLADOS, 2004 yil.